

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА І ЗМІНИ ГЕОЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ

УДК 33.339.9

КРОКУВАННЯ КРАЇН ДО ВИСОКОГО КОНКУРЕНТНОГО РЕЙТИНГУ ТА «ЗЕЛЕНОЇ ЕКОНОМІКИ» ЗА ДОПОМОГОЮ СИСТЕМ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Вовк М.С.

Придніпровська державна академія будівництва та архітектури

Стаття присвячена дослідженню систем екологічного менеджменту (СЕМ) як інструменту екологічної політики, здатного сприяти багатогранному розвитку підприємств, та як способу трансформації економіки України у «зелену» економіку з метою забезпечення сталого розвитку та покращення конкурентних переваг у міжнародному просторі. Досліджені найбільш популярні системи екологічного менеджменту: ISO 14001 та EMAS, зроблений порівняльний аналіз обох стандартів. Проаналізований міжнародний досвід країн у застосуванні СЕМ та виявлений позитивний ефект від впровадження екологічних стандартів.

Ключові слова: система екологічного менеджменту, ISO 14001, EMAS, конкурентна перевага, фінансова ефективність.

The article is devoted to exploring systems of environmental management (SEM) as a tool for achieving multi-faceted development level of a company and as a mean of transformation economy of Ukraine to «green» economy in order to provide stable development and improve competitive advantages in international space. The most popular systems of environmental management: ISO 14001 and EMAS have been investigated. Comparative analysis of the two standards has been carried out. International experience of the countries in applying SEM has been researched. The positive effect from implementation of the standards has been revealed.

Key words: system of environmental management, ISO 14001, EMAS, competitive advantage, finance performance.

Актуальність проблеми. Екологічні та глобалізаційні виклики сьогодення свідчать про те, що в сучасних умовах необхідності забезпечення сталого розвитку країн при збереженні конкурентних позицій в світовому просторі неможливе без соціальної обізнаності

глобальних проблем природоохоронного та еколого-економічного характеру. Крім того, остання криза змушує країни шукати нові шляхи укріплення їх світових позицій. Впровадження систем екологічного менеджменту дозволить частково вирішити проблеми навколишнього середовища та покращити результати діяльності підприємств. Для української економіки цей крок особливо важливий, адже на даний час для вітчизняних підприємств характерна відсталість технологій, малий досвід у впровадженні ресурсозберігаючих та екологозберігаючих технологій.

Аналіз останніх наукових досліджень. Теоретико-методологічне обґрунтування впровадження систем екологічного менеджменту було проведене М. Долішнім, Л. Мельником, Т. Галушкіною, С. Харічковою, Г. Білявським, Б. Буркінським. Великий внесок у розуміння сутності, засад екологічного менеджменту як галузі економічної науки зробили О. Балацький., Р.Єфремов, Г. Білявський, А. Хачапуров, В. Шевчук, В. Ігнатов, О. Лук'яніхіна, А. Кокін. Мнографії Г. Купалової, В. Чагаровського, П. Саблука, Н. Скопенко присвячені дослідженню еколого-економічному аспекту діяльності підприємств. Але все ж, на сьогоднішній день вплив СЕМ на конкурентоспроможність підприємств та країн досліджений не достатньо.

Метою роботи є дослідження сучасних систем екологічного менеджменту та їх вплив на фінансову ефективність та конкурентний стан підприємств як мікро ланку формування конкурентоспроможності країн в міжнародному просторі.

Викладення основного матеріалу дослідження. Уругвайський раунд переговорів в Ріо-де-Жанейро в 1992 році з навколишнього середовища сприяв виникненню ряду міжнародних подій, з якими впровадилися найефективніші шляхи багатогранного розвитку країн. Однією з таких подій є заснування в 1996 році міжнародних стандартів екологічного менеджменту ISO 14000 на підприємствах. Цю подію в науково-прикладному аспекті вважають однією з найбільш значимих природоохоронних ініціатив міжнародного рівня. В Україні цей міжнародний стандарт був інтегрований до національного у 1997 році. Подальше поширення цього стандарту в світі призвело до появи сімейства стандартів ISO 14001, що в свою чергу зумовило появу міжнародної системи екологічного менеджменту (далі СЕМ) –

Європейської системи екологічного менеджменту і аудиту (EMAS). Постанову про впровадження EMAS Європейською комісією вперше було опубліковано у 1993 році та першими країнами, які її використали стали Норвегія та Ісландія [1].

В широкому сенсі СЕМ – «це частина загальної системи менеджменту, що включає в себе організаційну структуру, планування діяльності, розподіл відповідальності, практичну роботу, а також процедури, процеси та ресурси для розробки, впровадження, оцінки досягнутих результатів реалізації і вдосконалення екологічної політики, її цілей і завдань» [2]. У вузькому розумінні можна дати визначення цього інструменту екологічної політики – «це система, за допомогою якої здійснюється управління тими видами діяльності, які завдають або потенційно можуть завдати шкоди навколишньому середовищу; це тип управління, принципово орієнтований на формування й розвиток екологічного виробництва і екологічної культури життєдіяльності людини, який побудований на соціально-економічному й соціально-психологічному мотивуванні гармонії взаємин людини із природою» [3]. Як інструмент всебічного вдосконалення діяльності підприємства, СЕМ можна визначити як «безперервне вдосконалювання організації й діяльності підприємства, вона дає можливість підприємству структурувати, зв'язати в єдиний ланцюг процеси, спрямовані на досягнення послідовного постійного поліпшення діяльності, ступінь якого визначається самим підприємством і залежить від економічних, екологічних, соціальних політичних та інших обставин» [4].

Виходячи з характеристики обох інструментів екологічної політики, можна зробити висновок, що EMAS є більш «жорстким» (табл.1), хоча обидва інструмента відносять до найбільш успішних прикладів інструментів «м'якого права», застосованих Європейським Союзом у сфері системи управління (природо використанням) «зеленого бізнесу» [5]. Система екологічного менеджменту EMAS вважається найбільш надійним та міцним інструментом екологічного менеджменту на ринку, який додає кілька нових елементів до вимог міжнародного стандарту екологічного менеджменту ISO 14001:2004 та враховує додаткові елементи для підтримки організацій, які постійно покращують свою екологічну ефективність.

Таблиця 1. Порівняльна характеристика системи екологічного менеджменту та аудиту EMAS та екологічного стандарту ISO 14001 (складено автором за [1; 6; 7])

Параметри порівняння	EMAS	ISO 14001
Загальні аспекти		
Рік введення	EMAS I: 1993, EMAS II: 2001 EMAS III: 2009	1996 2004 2010
Акцент та ціль	акцент на постійному покращенні екологічної ефективності підприємства	акцент на постійному покращенні системи екологічного менеджменту підприємства
Масштаб дії	спершу тільки Європейський Союз (1993); тепер весь світ (з 2010)	весь світ
Цільова група	усі організації економічного сектору	усі організації економічного сектору
Галузі	спершу тільки промисловість (1993); будь-які (з квітня 2001 р.)	будь-які
Юридичний статус	площина європейського регулювання (ЕС) No 1221/2009	міжнародний, комерційний, регульований приватним законодавством
Екологічна заява для громадськості	обов'язково	необов'язково
Характер участі	добровільний	добровільний
Планування		
Екологічні аспекти	всеосяжний початковий екологічний аналіз поточного стану діяльності, продукції та послуг підприємства	потрібує тільки процедури ідентифікації екологічних аспектів; первісний аналіз рекомендується, але не обов'язковий
Дотримання природоохоронного законодавства	підтвердження повного дотримання правових норм обов'язкове	тільки зобов'язання відповідати прийнятним правовим вимогам; немає аудиту дотримання правових норм
Залучення працівників	активне залучення працівників та їх представників	необов'язкове (обидва стандарти передбачають тренінги для робітників)
Постачальники та підрядчики	здійснюється вплив на постачальників та підрядчиків	відповідні процедури доводяться до постачальників та підрядчиків

<i>Продовження табл. 1</i>		
Зовнішній зв'язок	відкритий діалог з зацікавленими сторонами вимагається; зовнішня звітність необхідна на основі регулярного оприлюднення екологічної декларації	відкритий діалог з зацікавленими сторонами не вимагається; зовнішня звітність не обов'язкова
Перевірка		
Міжнародний екологічний аудит	аудит системи екологічного менеджменту; аудит екологічної ефективності; аудит дотримання екологічних норм	включає лише аудит системи екологічного менеджменту вимог та стандартів
Верифікатор/аудитор	верифікатори- акредитовані/ ліцензовані урядовими органами; незалежність екологічного верифікатора вимагається	органи з сертифікації, акредитовані в рамках національного органу з акредитації; незалежність аудитора рекомендується
Аудити	перевірка документів і місця повинна здійснюватись відповідно до Регламенту; перевірка поліпшення екологічних показників; дані екологічної декларації мають бути підтверджені	немає правил сертифікації в стандарті (інших стандарти аудиту та сертифікації) перевірка ефективності системи екологічного менеджменту але ніяких частот не вказано або не вимагається
Відступлення для малого та середнього бізнесу	розширення аудиторських інтервалів від трьох до чотирьох років; оновлені екологічні декларації підлягають підтвердження тільки раз на два роки (а не раз на рік) екологічний верифікатор враховує особливості малих і середніх підприємств	ніяких відступлень для малого та середнього бізнесу не передбачається
Офіційна реєстрація владними структурами	доступний для громадськості реєстр кожної організації; кожна зареєстрована організація отримує реєстраційний номер	немає офіційної реєстрації
Наявність логотипу	є	немає

Впровадження EMAS відбувається майже у всіх країнах Європейського Союзу. За даними на 1.10.2013 [7] лідерами в залученні до цієї системи екологічного менеджменту стали Італія, Іспанія, Німеччина та Австрія (рис.1).

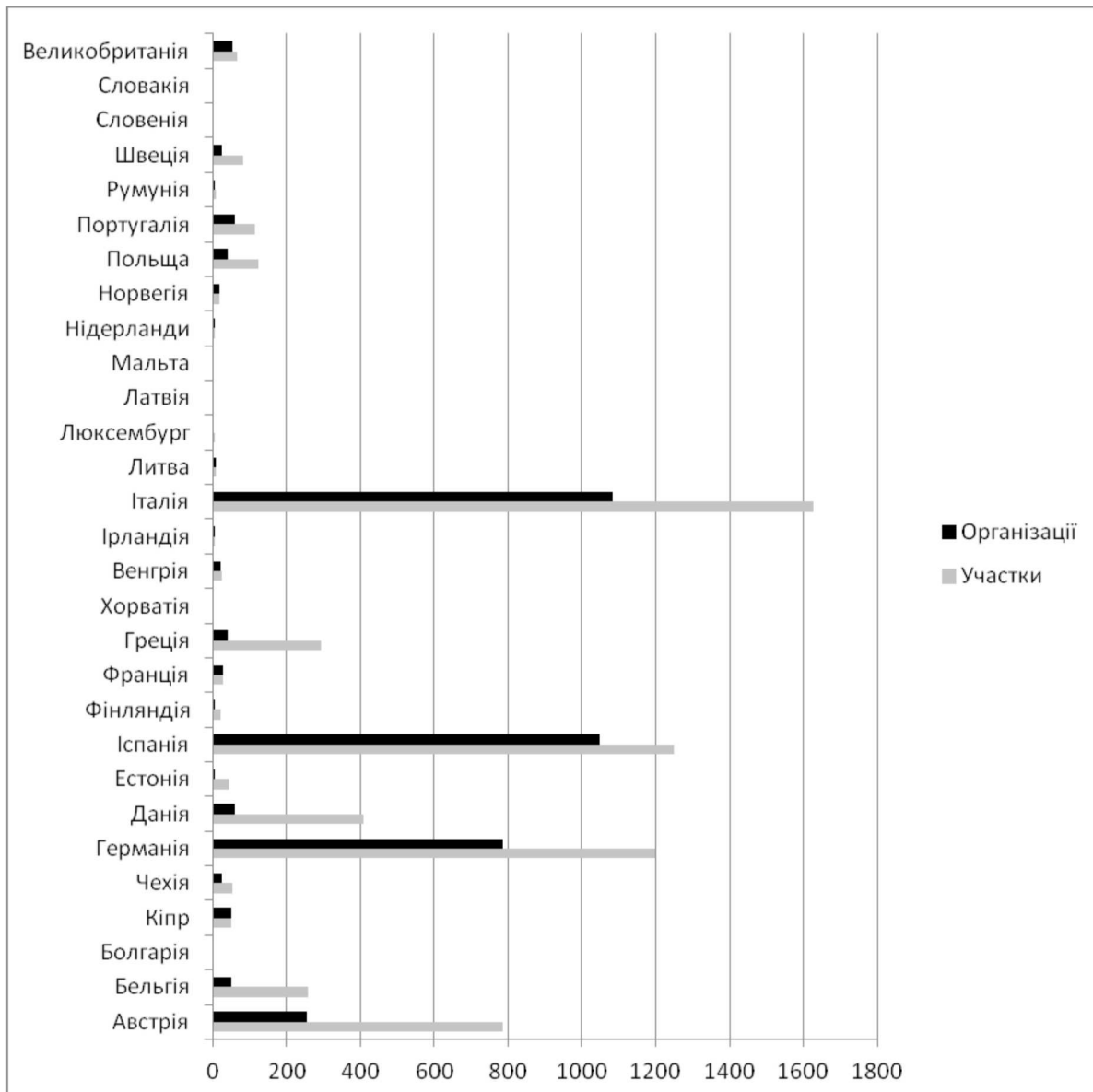

Рис.1. Участь країн Європейського економічного простору у сертифікації за системою екологічного менеджменту EMAS (складено автором за [7])

У грудні 2011 року Європейською Комісією був створений робочий план з викладом переліку галузей для прийняття секторальних і міжсекторального довідкових документів, відповідно до Правила (ЄС) № 1221/2009. Ці секторальні документи будуть розроблені для наступних секторів, які були визначені в якості пріоритетних секторів: роздрібна торгівля; туризм; будівництво; державне управління; сільське господарство - рослинництво і тваринництво; продукти харчування та напої виробництва; автомобілебудування; виробництво електронного та електрообладнання; виробництво готових металевих виробів, крім машин і обладнання; управління відходами; телекомунікації [7]. Основними критеріями, які враховувалися при складанні списку були: вплив на навколишнє

середовище сектора в рамках ЄС, рівень EMAS сприйняття в секторі, а також потенціал для поліпшення стану навколишнього середовища в “ланцюжку” сектора.

Але слід зазначити, що застосування систем екологічного менеджменту має успіх й в самих різних галузях та країнах за зоною ЄС. Яскравим прикладом цього є дослідження, проведене вченими університету Гонконгу, суть якого полягала у вивченні фінансового ефекту від впровадження найбільш популярної СЕМ ISO 14000 в Гонконгу в індустрії моди та текстильній промисловості [8]. За результатами дослідження вченими було доведено, що застосування цього стандарту сприяло підвищенню рентабельності активів сертифікованих підприємств (ROA) з 1,2 до 2,9% за трирічний період та підвищенню рентабельності продажів (ROS) з 1 до 3, 3% за цей же період порівняно з аналогічними підприємствами цього ж сектору, але не сертифікованими. В цілому ланцюг причинно-наслідкових зв'язків досягнення економічності виробництва після сертифікації підприємств можна зобразити схематично наступним чином (рис.2):

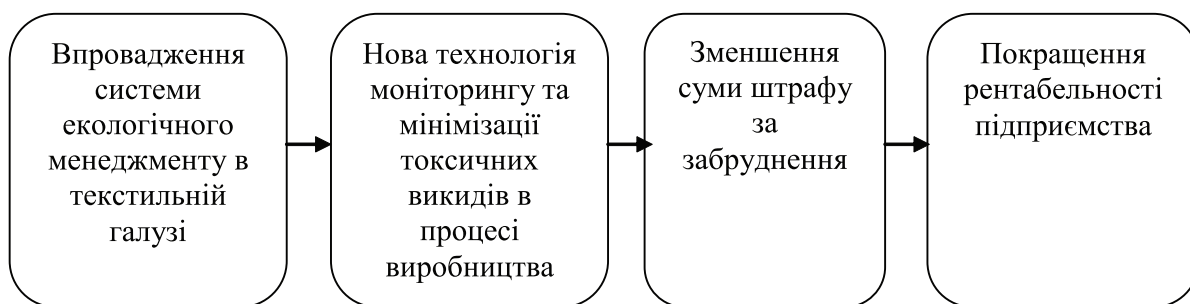

Рис.2. Економічний ефект впровадження ISO 14000 у індустрію моди та текстильну промисловість

Цікавим фактом є також те, що це дослідження стало першим імперичним дослідженням, присвяченому вивченню впливу стандарту ISO 14000 на фінансову ефективність підприємств в цій галузі.

Наступним цікавим прикладом є вивчення взаємозв'язків між екстенсивним застосуванням практик екологічного менеджменту та фінансової ефективності готельного бізнесу на іспанських підприємствах. Вченими був виявлений позитивний зв'язок між цими параметрами [9].

Іншими іспанськими дослідниками було проведене дослідження, в якому аналізувався взаємозв'язок між екологічним менеджментом, конкурентоспроможністю та фінансовою ефективністю підприємств.

Дослідження було побудоване на ряді гіпотез про можливі взаємодія між вищезазначеними параметрами (рис.3) [10].

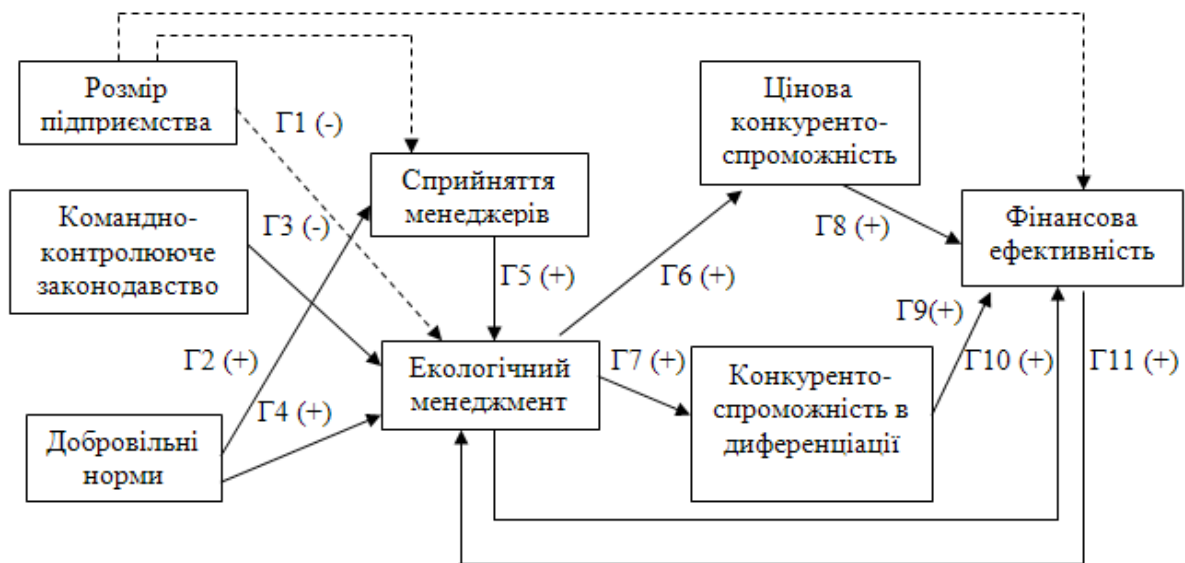

Рис. 3. Модель гіпотез

Де Г1 – Г11 – номери одинадцяти гіпотез про якісні зв'язки між параметрами моделі; знак « - » та « + » означають негативний та позитивний взаємозв'язок відповідно.

Головними висновками дослідження стало виявлення двох типів зв'язків між активним провадженням екологічного менеджменту та фінансовою ефективністю підприємства: непрямий, що зумовлене специфікою конкурентних переваг; прямий – двосторонній зв'язок між вищезазначеними параметрами. Що стосується зв'язків між екологічним менеджментом та конкурентними перевагами підприємств – їх існування також було підтверджене в процесі дослідження. Більш того, активні заходи екологічного менеджменту сприяли підвищенню конкурентних переваг фірм.

Дослідження СЕМ на підприємствах малого та середнього бізнесу Фінляндії показало [11], що його впровадження не є стимулом для них до зниження своїх витрат, пов'язаних з відходами, бо загалом впровадження СЕМ не передбачає отримання «швидких» грошей, адже результат екологічної сертифікації з'являється лише у середньостроковій перспективі, що іноді не влаштовує підприємства. Але в той же час СЕМ є ефективним інструментом досягнення нормативних вимог, що особливо важливо для фінської економіки, оскільки ця країна займає активну

позицію у умовах глобальних екологічних викликів.

Проведене аналогічне дослідження ефективності застосування ISO 14001 на підприємствах малого та середнього бізнесу країн ЄС [12] дозволило зробити висновок, що споживачі можуть стати великим фактором впливу на прийняття рішення підприємств щодо застосування СЕМ. Актуальність предмету обох досліджень була зумовлена важливістю розвитку цього сектору економіки в ринкових умовах, оскільки саме цей сектор є провідним у визначенні темпів економічного зростання, структурі та якості національного продукту.

Згідно дослідженню, проведеному у Германії [13], яке присвячене динаміці сертифікації підприємств за стандартами ISO 14001 та EMAS, вибір підприємств зумовлений факторами як зовнішнього, так і внутрішнього характеру.

Для німецької більш популярним залишається стандарт ISO 14001, який на думку дослідників ISO 14001 може зіграти велику роль при створенні хоча б мінімальних стандартів екологічного менеджменту для підприємств повсюди.

Канадськими вченими також був виявлений позитивний вплив застосування СЕМ на вартість бізнесу в міжнародному вимірі, особливо для експортоорієнтованих підприємств [14].

Шведські вчені в процесі дослідження ефекту від впровадження стандартизованих СЕМ місцевими органами влади [15] дійшли висновку, що екологічне покращення, яке може стати результатом ефективної СЕМ, є непрямим ефектом, який сприяє організаційним змінам та реструктуризації органів влади.

Аналітичні дослідження, які проводилися українськими вченими в контексті України, також свідчать про ефективність СЕМ як інструменту екологічної політики підприємства. Зокрема, при дослідженні напрямів підвищення конкурентоспроможності молокопереробної промисловості в умовах сталого розвитку та глобалізації, впровадження екологічної стандартизації розглядається, як засіб отамання пільг для здобуття довгострокових кредитів, розширення ринків збуту продукції, інструмент підвищення конкурентоспроможності продукції за рахунок наявності сертифіката, та підвищення іміджу підприємств [16].

При дослідженні еколого-економічної оцінки ефективності впровад-

ження екологічного менеджменту у виробництво, представники Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України [17] дійшли висновку, що для забезпечення користувачів інформації про екологічну діяльність підприємства, якими виступають працівники підприємства, банки, інвестори, інші кредитно-фінансові установи, необхідно в звітність підприємства включити окремий екологічний розділ з «обґрунтуванням впливу виробничої діяльності на стан навколишнього середовища та руху коштів природоохоронного призначення».

Слід зазначити, що стосовно України розвиток СЕМ ще не набув такого оберту, хоча стандарти ISO 14001 та EMAS застосовуються. Адже, як зазначають вчені системі стимулів для впровадження екологічної стандартизації в Україні відрізняються від зарубіжних, оскільки закордонні підприємства з використанням цього інструменту намагаються увійти до кола лідерів, а в Україні – для отримання пільг [18]. Але навіть такі стимули сприятимуть поширенню впровадження СЕМ серед українських підприємств. Крім того, в світі подій останньої фінансово-економічної кризи, вчені зазначають, що вона актуалізувала необхідність пошуку конкретних механізмів реалізації стратегії сталого зростання у спосіб запровадження «зеленої економіки» [19], що можливо із застосуванням нових ефективних організаційних заходів. В цьому контексті запровадження СЕМ може допомогти здійснити трансформацію так званої «коричневої» економіки у «зелену».

Висновки. Дослідження СЕМ показало, що незалежно від того, який розглядається стандарт, цей інструмент екологічної політики призваний спричинити всебічний вплив на поточну діяльність підприємства, його цілі та результати діяльності. Як показали дослідження як європейських вчених, так і вчених, які вивчали ефекти від впровадження систем екологічного менеджменту на економіку країн, які не входять до Європейського економічного простору, застосування СЕМ може і спричиняє позитивний вплив на фінансову ефективність роботи підприємств та підвищує його конкурентоспроможність в середньостроковій перспективі. Але дослідження також показали, що цей позитивний ефект мають змогу отримати лише ті підприємства, які згодні нести додаткові витрати, пов'язані з впровадженням нового підрозділу в їх існуючій організаційно-управлінській структурі підприємства. Також

важливим висновком даного дослідження є – виявлення позитивної практики застосування СЕМ на підприємствах різних секторів економіки. Таким чином, підводячи підсумки нашого аналізу, можна зробити висновок, що СЕМ є сполучною ланкою макро та мікро рівня, яка допомагає підприємствам більш якісно реалізувати існуючий конкурентний потенціал та здобути нові конкурентні переваги, а також здійснити новий якісний перехід української економіки на «зелену» економіку, яка відповідає сучасним екологічним та глобалізаційним викликам, і здобути сталі конкурентні переваги у міжнародному просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Максимів Л.І.. Інтегрування корпоративної соціальної відповідальності бізнесу в систему стратегічного екологічного менеджменту // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.19. – С. 247– 254.
2. Барков Д. И. Международный экологический стандарт качества продукции ISO14000 и перспективы их внедрения в Украине [Электронный ресурс] / Д. И. Барков, Е. Л. Беляева // Экология окружающей среды. Экологические проблемы окружающей среды, пути и методы их решения. – 2008-2009. – Режим доступа к журналу : <http://www.eco-mir.net/show/1243/>.
3. Мартиненко В. О. Екологічний менеджмент як нова парадигма муніципального управління // Збірник наукових праць «Теорія та практика державного управління» Харківського регіонального інституту Національної академії державного управління при Президентові України – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ „Магістр” – 2009. – Вип. 2(25). – С. 116-120.
4. Смірнова К.В. Впровадження системи екологічного менеджменту в сучасних умовах. // Вісник ЖДТУ – 2010. – Вип. 3 (53) / [Електронний ресурс] – Режим доступу: archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/.../93.pdf
5. Правовые основы развития зеленой экономики в странах-членах организации черноморского экономического сотрудничества. Совместный проект ЧЭС-ГИЦ / [Електронний ресурс] – Режим доступу: [www.bsec-organization.org/ .../130129%20МЕМО%20014%20-%20%20%20](http://www.bsec-organization.org/.../130129%20МЕМО%20014%20-%20%20%20).
6. Пелиньо Л. М., Пелиньо Ф. М., Тищук В. О., Максимів Л. І. Розвиток екологічного аудиту в Україні // Вісник СумДУ. – 2012. – Серія “92 Економіка”, №2’. – С.92-97.
7. EMAS and ISO 14001: complementarities and differences. Європейська Комісія. / <http://ec.europa.eu/environment/emas>
8. Chris K.Y.Lo , Andy C.L.Yeung , T.C.E.Cheng. The impact of environmental management systems on financial performance in fashion and textiles industries // Int. J. Production

- Economics. – 2012. – №135. – P. 561–567.
9. M.J. Alvarez Gil, J. Burgos Jimenez, J.J. Cespedes Lorente // Int. J. Omega. – № 29. – 2001. – P. 457 – 471.
 10. María D. López-Gamero, José F. Molina-Azorín, Enrique Claver-Cortés. The potential of environmental regulation to change managerial perception, environmental management, competitiveness and financial performance // Journal of Cleaner Production. – №18. – 2010. – P. 963 – 974.
 11. A. Zutshi, A. Sohal. Environmental management system adoption by Australasian organisations: part 1: reasons, benefits and impediments // Technovation – № 24 – 2004 – P. 335–357.
 12. Ruth Hillary. Environmental management systems and the smaller enterprise // Journal of Cleaner Production - № 12. – 2004 – P. 561–569.
 13. Friederike N. EMAS and ISO 14001 in the German industry e complements or substitutes? // Journal of Cleaner Production. – №37 – 2012. P. 249 – 256.
 14. Nicole D., Irene H., Perry S. Do environmental management systems improve business performance in an international setting? // Journal of International Management – № 14 – 2008. – P. 364–376.
 15. Sara E., Olof H. Implementation of standardised environmental management systems in Swedish local authorities: reasons, expectations and some outcomes // Environmental Science & Policy. - №5. – 2002. – P. 443–448.
 16. Харіна О.О. Екологічна стандартизація як засіб підвищення конкурентоспроможності молочної продукції в умовах сталого розвитку // Сталий розвиток економіки - №7(17) – 2012. – С.197–201.
 17. Колмакова В.М., Ільїна М.В. Еколого-економічна оцінка Ефективності впровадження екологічного менеджменту у виробництво / Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України / [Електронний ресурс] - Режим доступу: essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/.../12390/.../6.do...
 18. Цимбалюк С.Я., Добрянська Н.Б. Екологічний менеджмент в Україні: реалії та напрями вдосконалення його фінансово-економічного механізму // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України - №1 – 2009. – С.289-295.
 19. Стратегічні пріоритети безпечного розвитку України на засадах «зеленої економіки»: монографія / В. Г. Потапенко ; [за наук.ред. д.е.н., проф. Є. В. Хлобистова]. – К.: НІСД, 2012. – 360 с.